

ANAGNÓSZISZ. JEGYZET AZ OLVASÁSRÓL

1.

A görög *anagnószisz* szó annyit tesz: olvasás; egyúttal azonban, szó szerinti értelemben, azt is jelenti: „felismerés”. Az olvasás felismerés: felismerése, az olvasottak nyomán és azon túl – „megdöbbentő evidenciaélményként, anélkül, hogy felötlene bennünk a tévedés lehetősége” – valaminek, amit a szívünk mélyén mindig is vártunk, sejtettünk és tudtunk, de talán nem, vagy nem így fogalmaztunk meg magunknak, „felfedezése, egy olyan élet újraélése által, amely nem a mi életünk, annak, amik vagyunk és nem vagyunk”.¹ Az olvasás aktusa bizonyos értelemben önfelszámoló aktus tehát: azt a pillanatot célozza meg és abban a pillanatban teljesedik be, amikor a könyv, amely az előbb még életbevágó fontosságúnak tűnt, egyszerre, és éppen az olvasottak felidéző ereje miatt, fölöslegessé válik, amikor a betűk olyan képet, szellemet, eszmét, emléket idéznek fel az olvasóban, amely belsőleg lehetetlenné teszi, hogy továbbra is a lapokra meredjen. Leteszi a könyvet, vagy talán még a kezében tartja, csak felnéz belőle révetegen – egy Pompejiben talált, általában Szapphó alakjához kötött freskó gyönyörűen ábrázolja ezt az akár az olvasásra következő, akár az írást megelőző, a távolba meredő, önfeledt pillantást –, elgondolkodik, elmereng; nem így képzele-e el az író saját műve ideális olvasóját? Írása azt a pillanatot készíti elő, amelyben a könyv kikerül az olvasó látóköréből, hogy a látás átadja a helyét a nézésnek, a szemlélésnek. Nem csoda, hogy a kereszténységben gyakran kötötték a megtérés élményét a könyvvel, az írással (a szentírással) való találkozáshoz: a nagy konvertiták új élete vagy – mint például Szent Ágoston esetében – a „könyvek könyvébe” való belelapozással, vagy pedig, mint Szent Antal példája mutatja, a felolvasott szó, az ige meghallásával mint „felismeréssel” veszi kezdetét. Az ember mindenestül felismeri önmagát egy szóban, amely nem az ő szava, és ez a felismerés egy olyan történet részévé avatja, amely mintha fogantatása óta hozzá tartozott volna.

A *Vallomások* nyolcadik könyvében, közvetlenül saját megtérésének leírása előtt, Ágoston több olyan történetet is elmesél, amelyben egy könyv fellapozása vezet el a lélek és az élet mindenre kiterjedő metamorfózisához. Az egyik szerint, amelyet barátja és földije, Ponticianus osztott meg vele, két katonatársa együtt sétálgatott Trier város falain kívül, amikor egy kunyhóban véletlenül rábukkantak Athanasziosz művére, a *Szent Antal életére*. Egyikük elmélyedt a könyv olvasásában, aminek hatására „hirtelen szent szerelem töltötte el (subito repletus amore sancto)”: „valósággal tüzet fogott olvasás közben, és az a gondolata támadt, hogy ő is ilyen életet kezd”. „Mondd meg nekem, fordult oda társához, mire jó ez az egész, amit csinálunk? Mit keresünk? És mikor érünk célhoz?” Aztán újra a könyv lapjaira szögezte a tekintetét, s „ahogy olvasott, megváltozott legbelül (et legebat et mutabatur intus)”, és te, fordul Ágoston írása e pontján közvetlenül Istenhez, láttad ezt a lelki átalakulást, amely során „elméje szabaddá vált a világtól”. Ezek után így szólt bajtársához: „Én már el is szakítottam magam eddigi reményeinktől, és eltökéltem,

¹ P. Quignard: *Anagnósis*. In: *Petits traités II*, Gallimard, Párizs, 1999, 67.

hogy Istennek fogok szolgálni: ezt ettől a perctől fogva és ezen a helyen meg is kezdem”. E szavak hallatára bajtársa és barátja is követte őt: mindketten azonnal felhagytak addigi életükkel, a városba visszatérve pedig menyasszonyaik is nyomban szüzességet fogadtak és megtértek velük együtt (*Vallomások* VIII, 6, 15²).

Ez az olvasásból fakadó, alig hihetően epidemikus megtérés-folyamat ismétlődik meg a *Vallomások* híres „kerti jelenetében” is. A „Vedd és olvasd!” felszólítás után Ágoston, mint ismeretes, a kezébe veszi, fölnyitja és elolvassa a rómaiaknak írt levél szakaszát, amelyre legelőször esik a pillantása. „Nem akartam tovább olvasni (nec ultra volui legere), mondja Ágoston, és nem is volt rá szükség. Amint a mondat végére értem, mintegy a bizonyosság fénye áradt be a szívembe (quasi luce securitatis infusa cordi meo) s a kétségeknél minden sötétsége szertefoszlott.” Egykori tanítványa és barátja, Alypius tovább olvassa a szöveget ott, ahol Ágoston abbahagyta. A szentírási szakasz őt is megszólítja és átforgalmazza: mintha a könyv nem könyv volna, hanem egy hang, amely megszólítja és elhívja őt egy új életre. Olvasmányát „magára vonatkoztatja (ad se retullit)”, felnéz, egész múlt, jelen és jövő életét mintegy kiterítve látja maga előtt; azonnal megtér (*Vallomások* VIII, 12, 29–30).

A döntő mozzanat mindegyik esetben az olvasás és az olvasmányból való felpillantás, ez vezet el ahhoz a nem racionális, hanem egyszerre felvillanó és szinte az egész életet beragyogó felismeréshez és a belőle fakadó visszavonhatatlan életdöntéshez, amit a keresztény hagyomány megtérésnek nevez. Mit jelent a könyvre meredés és a könyvben való elmerülés aktusának ez a felfüggesztése? Hogyan és miért „kap lángra” a lélek egy bizonyos szó, mondat vagy bekezdés olvasásakor? És persze: ha az előbb említett módon vázoljuk, jól írjuk-e le egyáltalán az események valódi kronológiáját? Hiszen nagyon is lehetséges, sőt, valószínű, hogy valójában éppen fordítva áll a dolog, hogy tehát a felismerés, amiről szó van, nem az olvasásra következik, hanem éppenséggel megelőzi az olvasást. Ágoston vagy Alypius nem azért ismer fel a könyvben valamit, mert olvas, hanem azért él, keres, olvas, könnyezik ilyen kétségbeesetten – mint a *Vallomások* nyilvánvalóvá teszi –, mert már felismert valamit, de még vajúdik a lelkében. A felismerés éppen ezt jelenti: nem egy új tudásnak vagy belátásnak a semmiből való felbukkanását, hanem egy a lélek mélyén rejtetten élő, szunnyadó vagy akár élőhalott tudásnak, belátásnak és akarásnak egy külső impulzus általi újramegszületését, reneszánszát.

Mit is kereshetne az ember egy könyv lapjain, ha tudja, mint azt Ágoston egyik legszébb fiatalkori dialógusában, a *De magistró*ban (XI, 36) is világossá tette, hogy valójában nincs semmi, amit (bizonyos adatok és információk átadásán túl) bármely könyvből megtanulhatnánk? Az ember csak azt tanulhatja meg, amit a szíve mélyén már eleve tud, amit pedig nem tud vagy nem akar tudni, arra hiába akarná megtanítani bárki is. Egy könyv, egy szöveg vagy akár egy tanító nem megtanít az igazságra, hanem legföljebb emlékezteti az embert arra, amit tud, vagy elülteti benne a tudás feneketlen vágyát. Valami, amit úgy tudok, hogy nem tudok, és amit úgy akarok, hogy nem akarok, váratlanul meglep egy könyv lapjairól, és olvasmányom egyszerre felismerteti velem valódi akaratomat és tudásomat. Az *anagnószisz* kettős értelme éppen ezt foglalja magába: egyszerre következik felismerésem az olvasás aktusából, és az olvasás aktusa a felismerésemből. Ahogy a könyv nem annyira lehetővé teszi, hanem valósággal ellehetetleníti az olvasást (a továbbolvasást), úgy az olvasás során nem azt ismerem fel, amit még nem tudok, hanem valami olyasmit, amit már régóta tudok, amit már régóta tudhatnék, ha nem siklott volna el folyton-folyvást a tekintetem fölötte, ha nem igyekeztem volna elkerülni a vele és az önmagammal való találkozást.

„Reszkettem a lelkemben, zűrzavaros harag tombolt bennem, hogy még nem egyeztem

² A szöveget Balogh József fordításában, de a fordítást a latin nyomán szinte minden esetben újragondolva és módosítva idézem. Vö. Szent Ágoston *Vallomásai I-II*, Akadémiai, Budapest, 1995.

meg veled, Istenem, pedig minden tagom a szövetségre serkentett” – vallja meg Ágoston nem sokkal a könyvbe való belelapozás és a megtérés pillanatának leírása előtt (*Vallomások* VIII, 8, 19). Egész lényével remeg azért, hogy végre legyen ereje odafordulni Istenhez, közben azonban hangos szóval és a szíve mélyén azért könyörög, hogy mindig tovább halogathassa még a megtérés pillanatát. („Így szóltam hozzád: »Adj nekem tiszta életet és önmegtartóztatást, de – még ne azonnal!« Félttem ugyanis, hogy nyomban meghallgatsz és kigyógyítasz kóros vágyaimból, amelyeket inkább akartam kielégíteni, mint kiirtani.” *Vallomások* VIII, 7, 18.) Ekkor kap szerepet, még hozzá bizonyos értelemben elengedhetetlen szerepet a szó, a betű, a tanítás. Kezébe veszi a könyvet, Pál levelét, amely nyomán egyszerre lánggra kap benne a belátás, amely már régen az övé, és amely emlékezteti őt arra, amit a szíve mélyén valóban akar és tud, de egészen addig még nem teljes szívvel akart és tudott. Kívül kerül önmagán, és a kívülről ez a tapasztalata szembesíti legbensőségesebb önmagával. Nem az intellektus, hanem az egész ember olvas, olvasása pedig nem szövegelemzés: nem az adott szöveg egy részének vagy egészének megértését foglalja magába, hanem egy döntést, egy akaratot, egy szeretetet. Éppen ez jelzi, hogy elolvasta és megértette a szöveget: hogy immár teljesen képes akarni azt, amit akar, és tudni azt, amit tud.

Egy szöveget, mint Ágoston a keresztény hermeneutika egyik alaplővénének számító írásában írja, elsősorban nem az ért, aki megvizsgálja és ismeri nyelvét, szerkezetét, felépítését és mintegy kisajtolja belőle okosan a különböző értelmezési lehetőségeket, hanem az, akit a szöveg, az értelmezés sokféle kínálkozó lehetőségén túl, arra indít, hogy szeressen. Aki szeret, az ért. A szóval, a szöveggel való öncélú bibelődés a szellem pubertáskorának felel meg: az értelmezés technikává fajul, játékká lesz, eredményeket hoz, elemez, kimutat. Aki egy szöveget úgy ért meg, hogy értése nem vált benne szeretetté, az semmit nem értett meg, aki viszont félreértett egy szöveget, nem helyesen értelmezte azt, mintegy letért a helyes útról, de értése, illetve félreértése révén növekedett a szeretetben, az végső soron mindent megértett (*De doctrina christiana* I, 35, 39.). A lélek mélyén lapuló belátás abban az extatikus pillanatban válik láthatóvá, amit a könyv olvasása és a könyvből való felpillantás tesz lehetővé, az önmagamban való, kívülről történő elmerülés, az önmagamra, vagyis a lelkem mélyén élő Istenre történő emlékezés ugyanakkor megint csak önmagán kívülre utalja az embert: azokhoz, akiket szeret. A szeretet itt nem ellágyulást, affekciót, érzelmességet jelent. A szeretet-elv az életszerűség hordozója, ami azért felel, hogy az írásszerű szöveg életszerűvé váljon, hogy az igazság ne csak és ne elsősorban megértett, hanem megélt legyen. Az élet, az értés és a szeretet Ágostonnál egymást magyarázza, ami nemcsak azt jelenti, hogy az értés szeretet, hanem azt is, hogy a szeretet az egyedüli értés és élet.

A kérdés az: mit lát Ágoston akkor, amikor félreterzi a könyvet és felpillant a könyvből? Mi az, ami átváltozásra készíti? Mire függeszti a tekintetét? Hiszen amit néz – értsük ezen akár a könyvet, amit a kezében tart, akár a barátját, Alypiust, akár a milánói kertet, ahol ez a híres jelenet történik –, azt aligha látja. Nézése nem látás: az, amiben egyszerre, az olvasottak hatására, nemcsak tekintetével vagy értelmével, de egész lényével elmerül, és ahonnan aztán majd döntése mint megtérése fakad, nem látható, és a „valóság” felől nézve egyáltalán nem igazolható: hazugság, kitaláció vagy önszuggesztió éppúgy lehet, mint igazság. Nem tévednénk nagyot, ha azt mondanánk: felismerése pillanatában volta-képpen semmit nem lát. Nem így írja-e le a keresztény hagyomány Saul megtérését is? „Surrexit autem Saulus de terra, apertisque oculis nihil videbat.” „Feltápaszkodott a földről, kinyitotta a szemét és nem látott semmit” (ApCsel 9,8). Az olvasás mélyén rejlő kérdést tehát – mint azt egy híres prédikációjában Eckhart mester is felvetette³ – úgy kell feltenni: mi ez a semmi, amit a felismerő ember lát vagy nem lát? Hogy állunk ezzel a semmivel, amely, úgy látszik, szerves részét képezi a megtérés, a felismerés és az olvasás

³ A semmi meglátásának gyümölcsseiről. In: Meister Eckhart: *Tizenöt német beszéd*, Kráter, Pomáz, 2000, 173–187.

folyamatának, amely csak az olvasott könyv által nyílik meg, de amely, mint valami szököár, azonnal magával is sodorja a könyvet, amely kiváltotta szemlélését?

Fogalmunk sincs, pontosan mit látott olvasása és megtérése pillanatában Ágoston: csak azt tudjuk, hogy az olvasott szöveg hatására megszállottan nézni kezd valamit, majd egész életét erre a felkavaró pillanatra hivatkozva alakítja át. Az olvasás mint felismerés – netán megtérés –, az olvasó felismerés és a felismerő olvasás a látható és a láthatatlan keresztelési pontjában helyezkedik el, a könyv mint „valami” egy „semmihez” – a látható a láthatatlanhoz, a látás pedig a nézéshez – vezet el. Nem mondhatjuk, hogy a jelenség, amiről szó van, ez a felismerés, ez az elrévedés ismeretlen volna előttünk; jobban belegondolva egészen hétköznapi dolgok vagy inkább tapasztalatok ezek. Mire függesztik tekintetüket a szerelmesek az ölekezés csúcán és az ölekezés végén, de még a gyönyörtől eltelve is, a zenészek, akik játék közben révült, tágra nyílt szemmel fürkésznek valamit vagy éppen lehunyják a szemüket, hogy jobban lássanak és játsszanak, az írók, akik írás közben felhagynak az írással, hátradőlnek, belebámulnak a semmibe, a fotelben összekuporodó, a semmibe bámuló kismamák – Rilke beszél erről gyönyörűen a második duinói elégiában („das Vage in die Gesichter schwangerer Frauen”) –, az emlékezők, a dühöngők, a bolondok, az álmodozók, a melankolikusok, a részegek és a megrészegültek vagy akár a gyászolók, akik halott szeretteik leveleit olvassák, ruháit rendezgetik, meg-megtorpannak a szoba közepén, ahol nem is olyan régen még együtt éltek, szerethettek? Mit lát vagy mit néz a paradicsomból való kiűzetése során Ádám és Éva Masaccio híres, a firenzei Brancacci-kápolnában látható freskóján? És mit láttak az emmauszi tanítványok, amikor végre felismerték az Urat? „Ekkor megnyílt a szemük s felismerték. De eltűnt a szemük elől. »Hát nem lángolt a szívünk – mondták –, amikor beszélt az úton és kifejtette az Írásokat?«” (Lk 24, 31–32) Mit jelent az, hogy – Pálhoz hasonlóan – megnyílt a szemük (aperti sunt oculi eorum)? És hogy lehet az, hogy amint megnyílt a szemük, a feltámadt Krisztus azonnal semmivé foszlik előttük? Mi az a semmi, amire hirtelen megnyílik a nézésük, és ami lángba borítja a lelküket?

Az olvasás mint felismerés ezeknek a semmibe bámuló tekinteteknek a sorába illeszkedik, a semmibe révedő, a könyvből feltekintő olvasó a szerelmesek, a szeretkezők, a gyászolók, a művészek, a zenészek, az újra egymásra találók vagy akár a kiűzetettek és a teofániát megtapasztalók tekintetével rokon, akik, ha életünk tényeit „valaminek” tartjuk, „semmit” sem látnak, mégis az a bizonyossággal felérő meggyőződésük támad, hogy – az adott pillanatban vagy akár onnantól fogva már – ez a „semmi” a mindenük, mert éppen ebben a semmiben ismerhetik fel teljes szívvel azt a valakit, akit önmaguknak hívnak. Ezt jelenti az: olvasni, ezt a szemlélődést, felrévedést, önmagunkra vonatkozást, a látásnak ezt a minden tárgyiasságot és merev fixációt maga mögött hagyó bolyongását, szabaddá válását, szétterülését. A titok, amire a figyelem irányul, nem a könyv maga, hanem az, ami az olvasás nyomán egyszerre láthatóvá, pontosabban nézhetővé vagy inkább szemléltetővé válik. Pontosan ezért lesz a szövegértés és az ítélőerő másodlagossá, mert nem egy szövegről és nem értésről vagy ítéletről van szó, hanem annak a láthatatlan, a „valami” felől nagyon is „semmisnek” tűnő titoknak a szerelmes szemléléséről, ami láthatóvá teszi magát egy könyv lapjain át, annak a felismeréséről, amit mindig is tudtunk, de aminek a megtanulása most nem tudássá, hanem létté válik bennünk. Ahogy Quignard mondja: „Nincs többé nézőpontja a látásomnak. Visszahúzódik az ölés, a hierarchizálás, a kiválasztás, a kémlelés, a kutatás eszméje. Az »igazi« olvasás nem ítélkezik. Jövőtlenül elmerül abban, ami a szeme előtt van. Nincs pro és nincs kontra. Nincs szó arról, hogy elválasztom azt, amivel azonosulok és amit elutasítok. Az olvasás egy kevés szorongással teli, totális beleegyezés egy másik érzékelésbe.”⁴

⁴ P. Quignard: *Critique du jugement*, Grasset, Párizs, 2015, 34. A felismerés fogalmához, Quignard kapcsán, részletesebben lásd egy korábbi tanulmányomat: Az utolsó birodalom. In: *Mennyi boldogságot bír el az ember?*, Kortárs, Budapest, 2014.

A kérdés az: lehetséges-e egyáltalán ma még így olvasni? Nem mond-e ellent ez az olvasásmódellem mindannak, ami a kortárs irodalomelmélet vagy az esztétika mint tudomány alapelveinek tekinthető? Hiszen amiről itt az olvasás és a felismerés elválaszthatatlan viszonya kapcsán szó van, az nem más, mint egy teremtő jellegű vagy teremtő jellegűként bemutatott eltekintés magától a műtől, a könyvtől: olyan olvasásmód, amely – ahelyett, hogy megmaradna a mű közelében, és kitarana összefüggései mellett – nemcsak önmagát számolja fel, hanem a szemlélődés, az elrívülés, a felismerés aktusában magát a művet is háttérbe szorítja. Mindaz, ami a művön kívül van, fontosabbá válik, mint a mű maga: ez az, amit Paul de Man negatív értelemben az irodalom „külügyi” vagy „külpolitikai” megközelítésének mond, és amelyet szembeállít az igazi, a szakmai értelemben egyedül helyes, immanens olvasásmóddal, amelyben „nem jelentésről és értékről beszélünk, hanem a jelentés és érték előállításának vagy befogadásának módjáról”, amelyben többé már „nem nem-nyelvi megfontolásokról van szó” az adott szöveg elemzése kapcsán,⁵ amely tehát nem azt kutatja, hogy „mit jelentenek, hanem azt, hogy miként jelentenek a szavak”.⁶ Az olvasásnak, mondja de Man, elvileg mégiscsak azt kellene jelentenie: belemélyedni az olvasottakba, a könyv lapjaira függeszteni a tekintetet. A felismerő olvasás azonban éppenséggel valami másra ügyel, mint a könyv maga; a hagyományosnak mondható, „külügyi-külpolitikai” olvasásban az irodalom alig több, mint egy „szelence, az olvasó vagy a kritikus pedig az a személy, aki felnyitja a fedeleket, hogy szabadon eressze azt, amit beléjejtettek és másoktól elzártak”.⁷ Az olvasás, a könyvről való gondolkodás, a műelemzés, legalábbis szakmai értelemben, fegyelmezettségre tanít és ösztönöz, arra, hogy tekintetünket magára a könyvre szegezzük. A könyvtől való eltekintés nem nagy kunszt; az olvasás igazi művészete nem az elrívülés, hanem a legteljesebb figyelem és koncentráció.

Amiről az esztétikai műelemzés során szó van, az – mindenekelőtt F. Saussure elmélete nyomán, aki kimutatta, hogy a jelentés a jelek közötti különbségekből, nem pedig a jeleken túl vagy a jelek mögött születik – a szöveg mint másodlagos jel és állítólagos elsődleges jelentése közötti hierarchikus viszonyok felfüggesztése, aminek híres tanulmányában, *A szerző halálában*, Roland Barthes nyilvánvalóvá tette tágabb, metafizika- vagy „teológiaellenes” kontextusát is („ha nem vagyunk hajlandóak megállítani a jelentést, azzal végső soron Istent és az ő hiposztázisát, az eszt, a tudományt, a törvényt is elutasítjuk”⁸). Barthes-nak igaza van abban, hogy amennyiben kétségbe vonjuk, mert nem tudjuk nem kétségbe vonni azt az akár teológiai is nevezhető egzisztenciális alapállást, hogy az időbelinek vonatkozása van az időtlenre és örökkévalóra, hogy tehát a jeleken túl és a jeleken át, egyfajta lelki felemelkedés és felülemelkedés révén elérhető és felismerhető „az, ami van”, és ami időtlen idők óta és időtlen időkön át felidézhető, tudható és szerethető (vö. *Vallomások IX*, 10, 24), annak hatása lesz általában a felismerés és az olvasás fogalmának és aktusának értelmezésére is. A modern esztétika és szövegértés mint e teológia- és esszenciaellenes kultúra egyik legfontosabb kifejeződésének alapértése innen nézve nem is nagyon lehet más, mint az, hogy a szöveg, a mű nem az, hogy egy titoknak enged helyet, hanem maga az egyetlen és végtelen titok, amely értelmezésre vár; nem valamiféle másodlagos eszköz, pótlék, derivátum, jel, hanem a cél és a „dolog” maga. „Semmi nem létezik a szö-

⁵ *Resistance to Theory*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1986, 7.

⁶ *Az olvasás allegóriái*, Magvető, Budapest, 2006, 15.

⁷ Uo.

⁸ A szerző halála. In: *A szöveg öröme*, Osiris, Budapest, 1996, 54. U. Eco, M. Merleau-Ponty nyomán, szintén a hitetlenség fogalmával magyarázza a szintézis hiányának szükségességét: *Nyitott mű*, Európa, Budapest, 2006, 97–98.

vegen kívül”,⁹ amiből egyenesen következik az a belátás, hogy a „totális műnek nemcsak saját tevékenysége végcélját, hanem a világ célját is jelentenie kell”.¹⁰ Ha a mű „nem egy értelmileg elérhető jelentéscélra vonatkozik, hanem önmagában tartalmazza jelentését”, akkor az a felfogás, amely szerint a műalkotásból valami rajta túlmutató „eszme válik jelenlevővé, amelyre csak feltekinteni tudunk”, nem más, mint „idealista eltévelyedés”.¹¹ Az „esztétikai funkció autonóm jellege”, éppen abban nyilvánul meg, hogy „a szót szónak érzékeljük, nem pedig az elnevezett tárgy reprezentálásának vagy érzelemkitörésének; abban, hogy a szavak és szerkezetek, jelenlétük, belső és külső formájuk nem közömbös utalás a valóságra, hanem önálló értékre, súlyra tesz szert”.¹² A kritikának, amely „nem lehet más, mint az irodalom vizsgálata egy olyan fogalmi rendszer terminusaiban, mely elvonható az irodalom induktív felismerése alapján” az a feladata, hogy „biztosítsa a tárgy integritását a külső behatásokkal szemben”.¹³

Az egyes szerzők és kritikai, formalista, strukturalista, szemiotikai, hermeneutikai, esztétikai és irodalomelméleti iskolák sokszor mégoly jelentékenynek tűnő különbségei sem tudják elleplezni azt a lefegyverző homogenitást, amit „anti-esszencialista krédójuk” mint kétségbevonhatatlan és megingathatatlan alapelv jelent. Amit meg kell érteni, az az, hogy a mű nem jele és „szimptomája”¹⁴ valami másnak, hanem önmagára záruló, kimeríthetetlen gazdagságú totalitás, amely „saját kontextusában olvasandó, függetlenül jelenkori applikációitól”,¹⁵ az olvasás aktusa mint műelemzés nem felszámolja magát és nem túlmutat önmagán, hogy felismerésre, döntésre, megtérésre késztesen, hanem mindig újra visszautalva az olvasót a szöveghez, újabb és újabb olvasatokat kényszerít ki,¹⁶ melyek nem a szöveg igazságához és a jelentéséhez vezetnek el, hanem a jelentések és igazságok végtelen pluralitását, vagyis a megismerés folyamatának „lezárhatatlanságát” tesszik láthatóvá:¹⁷ a műelemzés mint szakmai-elemző tevékenység lépésről lépésre ismeri fel a műben, a lehetséges értelmek – vagy akár a „horizont-összeolvadás” – játékában elmerülve, hogy a mű egyetlen igazsága az, hogy nincs végső jelentése vagy igazsága, vagyis hogy, abszolút értelemben, nincs mit felismerni (ami egyszerre jelenti, hogy a szöveg mélyéről nem hív minket magához egy abszolút igazság, amire válaszolva azonnal és egyszer s mindenkorra át kellene írunk teljes életünket, és hogy amit esetlegesen „felismerünk”, azok mindig csak mozgásban levő, változó, visszavonható, elfelejthető, megkérdőjelezhető szakmai vagy személyes részigazságok: pillanatnyi ötletek, reakciók, hipotézisek, gondolatok, érdekességek, felvetések).¹⁸

Ez az olvasás aktusát a felpillantásról, a felismerésről, a döntésről, a megtérésről határozottan leválasztó gesztus és krédó ölt testet a dekonstrukcióban is, amely azonban már nemcsak a művek, hanem a mindenkori (mű)értelmezések jelentés- és igazságvonatkozását is radikálisan felfüggeszti, rávilágítva a különféle ideológiai, hermeneutikai és tudományos szövegek nyilvánvaló és nem melleleg nagyon hasonló jellegű hiányosságaira

⁹ R. Barthes: *S/Z*, Osiris, Budapest, 1997, 17.

¹⁰ *Nyitott mű*, 89.

¹¹ H.-G. Gadamer: *A szép aktualitása*, T-Twins, Budapest, 1994, 53.

¹² R. Jakobson: „Mi a költészet?” In: *Strukturalizmus II*, Európa, Budapest, 1971, 25.

¹³ N. Frye: *A kritika anatómiája*, Helikon, Budapest, 1998, 13.

¹⁴ Vö. J. Culler: *Literary Theory. A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Oxford, 2011, 69.

¹⁵ *A kritika anatómiája*, 27.

¹⁶ *S/Z*, 28–29.

¹⁷ H.-G. Gadamer: „Szöveg és interpretáció”, *Szöveg és interpretáció*, Cserépfalvi, Budapest, 1991, 19. Vö. még például *S/Z*, 29, *Nyitott mű*, 74.

¹⁸ Gadamer-tanulmányában Bacsó Béla pontosan arra mutatott rá, hogy, a látszat ellenére, ehhez a krédóhoz még a modern hermeneutika atya is feltétlenül „hű” maradt. Vö. Bacsó Béla: „H.-G. Gadamer, a hűtlen hermeneuta?”, *„Mert nem mi tudunk...”*, Kijárat, Budapest, 1999. Lásd még a *Szöveg és interpretáció* kötethez írt utószavát: 172–173.

vagy inkább vakfoltjaira, azokra a tarthatatlan alapelvekre és tudattalan tartalmakra, amelyek által ezek az olvasatok – ahogy persze maguk a művek is – mindig újra önmagukat építik le és teszik lehetetlenné. A jelek és jelentések így feltároló játékkerének feltérképezése és pontos leírása, az állítólagos jelentésadó értelem árulkodó és önleépítő tevékenységének leleplezése nem öncélú folyamat. Célja és tétje annak az üres helynek a körülírása és körbejárása, ahol, elvileg, egy megváltó vagy megváltást ígérő jelentésnek és igazságnak kellene állnia, amihez mintegy a jelek és szövegek bozótján keresztül kellene eljutnunk az olvasás mint lelki-spirituális út nyomán, amit tehát „felismerhetnénk” bennük.¹⁹ Ahogy Derrida mondja egy interjúban: „Az irodalom egy nem létező titkot őriz. Egy regény vagy egy vers mögött, az értelmezésre váró jelentés gazdagsága mögött nincs semmiféle rejtett értelem.”²⁰ A műbe feledkező, a kizárólag a szövegre figyelő szövegértelmezésnek és az értelmezések értelmezésének, mint Derrida a *Grammatológiában* rámutat, utópisztikus célja van: egy ma még csak jövőbeli lehetőségként felcsillanó remény e logocentrizmus (az abszolút logosz és értelem valóságába vetett hit) és egyáltalán a jelen túlmutató jelentés mítoszának eltörlésére, aminek szükségképpen együtt kell járnia a jel fogalmának eltörlésével is: „Jel és istenség egyazon helyen és időben született. A jel korszaka lényegében teologikus. Lehetséges, hogy soha nem ér véget. Történelmi lezárulása azonban már kirajzolódott.”²¹ Más céllal és más módon ugyan, Derrida jól láthatóan ugyanazzal a szigorral fordítja vissza a felismerésre – következőképp a könyvből éppen feltekinteni – kész olvasó tekintetét a könyv, a szöveg, a mű felé, mint Frye, Jakobson, Gadamer, Barthes vagy Paul de Man. Ez is egyfajta konverzió: megtérés a szöveghez, hűség, a „Lélek” helyett, amely „öl”, a betűhöz, amely – mint egyedüli és kizárólagos valóság – „éltet”. Ahogy népszerű, több kiadást megért összefoglaló művében Culler mondja: „Aki azzal a reménnyel fordul egy szöveg vagy egy jel felé, hogy segítségükkel túljuthat »magához a valósághoz«, azzal kell szembesülni, hogy a szövegeken és jeleken túl nincs más, csak még több szöveg és még több jel.”²²

Ezeket a szakma által sokat idézett, az olvasás és a szövegértés elméletét illető szövegeket és értekezéseket a szélesebb értelemben vett olvasóközönség persze egyáltalán nem ismeri és nem olvassa, és ha olvasná, netán értené mondanivalójukat, jelentésüket és tétjüket, akkor sem igazán tudna mit kezdeni velük. A hétköznapi, az irodalomtudomány és az esztétika újabb eredményeiről, tiltásairól, behatárolásairól és módszertani megállapításairól általában mit sem tudó olvasónak esze ágában sincs veszélyt szimatolnia abban, hogy – mintegy tehetetlenül újra és újra visszatérve a metafizikai-teológiai-esszencialista gondolkodás zsákutcájába – esetlegesen a jelfunkción túlmutató, életszerű jelentést és értelmet vél felfedezni az adott és általa olvasott művek mélyén vagy azokon túl. A probléma, amiről szó van, jellegzetesen és majdnem kizárólag az irodalomtudomány és az esztétika berkein belül keletkezett, és ott is érvényes, még ha intézményes értelemben, az egyetemeken, kiadványokon, újságokon, előadásokon, kerekasztal-beszélgetéseken keresztül kétségkívül kísérletet tesz is hétköznapi olvasás- sőt életkultúránk megváltoztatására. Ugyanakkor azonban, mint kitűnő könyvében Ivan Illich is rámutatott,²³ a hétköznapi olvasásgyakorlat és a hivatalosan elismert, szakmailag megalapozott olvasástechnika közötti eltérés alapvető kérdéseket vet fel: ha más nem, a legtágabb értelemben vett pedagógiai kérdéseket. Hiszen ezekben a professzionális olvasásmódokban mégiscsak egy adott, a *lectio divina*-ban az olvasás, az ima és a meditáció elválaszthatatlan egységét hang-

¹⁹ Vö. például Derrida: Az el-különböződés. In: *Szöveg és interpretáció*, i.m., 43–63, ill. Uő. A struktúra, a jel és a játék az embertudományok diszkurzusában, *Helikon*, 1994/1–2, 21–35.

²⁰ „Autrui est secret, parce qu’il est autre”, *Le Monde de l’éducation* n. 284, 2000. szeptember, 21.

²¹ Vö. *Grammatológia*, Typotex, Budapest, 2014, 23.

²² *Literary Theory*, 12.

²³ *A szöveg szőlőkertjében*, Gond, Budapest, 2001.

súlyozó olvasáskultúra hatályon kívül helyezéséről van szó, nem személyes szinten ugyan, de intézményes értelemben bizonyosan: nem egyszerűen a felismerés és a megértés, illetve az olvasás fogalmának és gyakorlatának éles szétválasztásáról, hanem bizonyos megkérdőjelezhetetlenek és evidensnek tekintett módszertani maximákról, alapelvekről és dogmákról, amelyek az általános iskolától az egyetemekig meghatározó szerepet kapnak az oktatásban. Illich „arról az intellektuális forradalomról” beszél, amely során „a könyv többé nem nyílt ablakként a természetre vagy Istenre”: „a kozmikus realitások szimbólumából a gondolkodás szimbóluma lett”.²⁴

Kétségtelen, hogy otthon, a kertben vagy egy kávéházban bárki bárhogy olvashat. Illich azonban nem véletlenül beszél a könyvében, a *lectio spiritualis* és a *lectio scholastica* szétválasztása kapcsán, egyfajta újdonsült „írástudói monopóliumról”, arról, hogy az olvasás immár „olyan szakértelmet jelent, amely a klerikusok és azok számára van fenntartva, akiket ők oktatnak”.²⁵ A „venia legendi”, vagyis a tanítás, a szövegmagyarázat és egyáltalán az olvasás hivatalos joga, diplomája és okirata csak azokat illeti meg, akik az egyetemi-akadémiai képzés során hajlandók keresztülmenni azokon a leginkább iniciatikusnak nevezhető szakmai rituálékon, amelyek során hitet tesznek bizonyos alapelvek és axiómák mellett. A *lectio scholastica* ideális alanya, mint Illich történeti elemzése rámutatott, a magányosan olvasó ember, aki kizárólag a könyv lapjaira szögezi tudós-intellektuális tekintetét: olvasásának célja nem egy igazság felismerése, hanem a szöveg tudós, informatív elemzése, magából az elemzésből pedig éppenséggel semmi nem következik és nem is következhet saját életére, döntéseire nézve. Ha olvasása találkozás, akkor csak az én és a szöveg közötti találkozást jelent. Ezzel egyidejűleg az egyetemeken az olvasás olyan szakmai és arisztokratikus tevékenységgé válik, amely a kevesek sajátja, de amely bizonyos feltételek mellett, fáradságos munkával elsajátítható. A tudós szem születéséről van szó, annak a semleges tekintetnek a kialakulásáról, amely a könyv lapjaira és kizárólag a könyv lapjaira szegeződik, amely nem engedi meg magának azt a luxust, hogy szent nevek vagy szavak mormolásává, szüntelen imádsággá, szeretetté, életmóddá, cselekedetté vagy a semmiben kószáló meditációvá fajuljon. Az olvasás nem emlékezés, nem felidézés, nem felismerés, nem döntés, hanem kizárólag intellektuális erőfeszítés, vagyis szövegelemzés és szövegmagyarázat, ennek a kritériuma pedig nem a hit vagy a szeretet, ami mindenki számára elérhető, hanem a helyes értelmezésmód, ami mint szakmai képesség elsajátítható és megtanulható. Ahogy Frye mondja: nincs nagyobb hasonlóság a kritikus szubjektív háttére (emlékei, asszociációi, előítéletei) és az elemzés aktusa között, mint „a hőmérő kijelzője és a vacogás között”.²⁶ Az olvasás nem egész lényünket illető, egyszerre intellektuális, affektív és meditatív aktus, hanem rendszeres, tudós, fokozatosan előre haladó szakmai tevékenység, a műalkotások pedig „olyan jelenségek, amelyek kizárólag a kritika által birtokolt fogalmi rendszer terminusaiban ragadhatók meg”.²⁷

1986-ban kiadott könyvében Peter Sloterdijk joggal jegyezte meg, nem e folyamat történeti előzményeit megvizsgálva, hanem e folyamat végpontján állva, és már mintegy viszszatekintve a tudományos esztétikai és persze irodalom- és művészettörténeti kultúra tündöklésére és bukására, hogy olvasási és egyáltalán értelmezési kultúránk kifulladásni látszik: egyszerűen befásultunk nemcsak a művek rideg és öncélú, skolasztikus, filológiai, esztétikai és művészettörténeti magyarázatába, hanem már e magyarázatok eleinte még üdítőnek ható dekonstruktív kritikájába is. „A filológiai tudományok már régen befáradtak a

²⁴ Uo., 208–209.

²⁵ Uo., 153.

²⁶ *A kritika anatómiája*, 30.

²⁷ Uo., 20. Külön tanulmányt érdemelne annak a vizsgálata, hogy az új, szakmai-professzionális olvasás- és elemzéses technika hogyan változtatta meg nemcsak az olvasás, hanem a (szépirodalmi és tudományos) szövegek előállításának, vagyis az írásnak (az alkotásnak) a világát és technikáját is.

betűkkel kapcsolatos kriptó-teológiai szolgálatba. Az interpretátoroknak egyre nehezebb hinnük valamiféle küldetésben, és nehezen fogalmazzák már meg az időtlen értelem nevében a klasszikusokhoz fűzött kommentárjaikat.” Nem éppen ezt jelenti-e a bölcsészettudományok sokat emlegetett válsága? Azt, hogy tele vagyunk művekkel és remekművekkel, ott porosodnak könyvtáraink és otthonaink polcain, amelyekhez nem találunk utat, és tudós műelemzésekkel, amelyeket, egy adott ideológia mechanikus és egy adott kor és irdalomelemzési iskola hű lenyomatait, unottan lapozunk fel, hiszen legfőljebb szakmunkáinkba illeszthetjük őket; ám amelyek egész lényünket hidegen hagyják? „Itt egy szöveg, és itt vagyunk mi. Közömbös barbároként állunk egy klasszikus lelet előtt, a csontunk velejéig hűvösen, és tanácstalanul forgatjuk a leletet a kezünkben. Vajon jó-e még valamire? Semmiképpen nem mondhatjuk már, hogy a priori hinnénk abban, hogy a kiemelkedő jelentőségű szövegek életfontosságúak.”²⁸ De nem joggal állítja-e Sloterdijk, hogy ez a végpont – ha egyáltalán végpont – egyben az újrakezdés lehetősége is, mely újrakezdést nem vagy nem elsősorban megújult olvasásfelfogásunk és olvasásgyakorlatunk kényszeríti ki, hanem a művek maguk, a klasszikus művek, melyeknek – mintha valami tiltott, eretnek és profán dolgot művelnénk – egész lényünkkel és létünkkel újra és újra ádáz és szenvedélyes, nagyon is affektív és meditatív olvasásába fogunk, belátva, hogy ezek a művek „egy olyan szókincs töredékei, amelyről nem mondhatunk le”?²⁹

3.

Amiről szó van (miről ad képet egy műalkotás? mi a műelemzés?), látszólag tisztán esztétikai jellegű kérdés, valójában azonban – mint Jean-Luc Marion is rámutatott³⁰ – messze meghaladja az esztétika területét és kompetenciáját, hiszen a tekintet lehetséges irányát, fókuszát, tárgyát és egyáltalán az élő és meghaló, megértő, felismerő, emlékező, szerető és döntést hozó ember emberségére vonatkozik. Mi dolgunk van azzal, amit látunk? Milyen olvasásmódot követel meg a látható fenomenje, és azon belül is jellegzetesen és kitüntetetten a műalkotás jelensége? A retorikai, grammatikai, filológiai vagy dekonstruktív olvasatok mint utópisztikus, a pusztá jelenségvilágon túlvezető metafizikai-teológiai gondolkodásmód megszüntetésére tett kísérletek során kétségkívül kizárólag a műre figyelünk, megható, már-már ádáz, vallásos állhatatossággal. Kétséges azonban, hogy ez a lefelé fordított tekintet, ez a végtelen koncentráció és feneketlen hűség végső soron nem önmaga ellentétének, vagyis a figyelmetlenségnek és a hűtlenségnek a jele-e. Nem tekint-e el a műtől a kizárólag a műre fókuszáló szoros olvasat? Pontosabban: nem éppen attól tekint-e el, ami a művet művé teszi? Nem olyan olvasásmódra próbál-e rábeszélni, amely – vitathatatlan tudományos eredményei és olykor megvilágító erejű részlemzései ellenére – éppen attól tisztítja meg az olvasást, ami az olvasást olvasássá, az embert pedig emberré teszi?

Hiszen egy adott mű nem csupán és nem elsősorban egy elkülönült szféra része, amely neki megfelelő esztétikai, irodalmi, formai és művészettörténeti megközelítésmódokat kíván, hanem lényegénél fogva kilépett önmagából: éppen ezért van dolgunk vele, és éppen ezért nem csupán „esztétikai” dolgunk van vele. Ahogy egy fontos tanulmányában Bacsó Béla mondja – némiképpen korigálva saját korábbi meggyőződését is –: a műalkotás elméletének célja az, hogy „szemlélhesse a tárgyat / tárgyát, ami sohasem a *tárgy*”.³¹ Fel kell ismerünk, hogy az esztétika mint elméleti megközelítés, mivel mindig is azzal volt

²⁸ *A gondolkodó a színpadon*, Helikon, Budapest, 2001, 22.

²⁹ Uo., 23.

³⁰ *A látható keresztveződése*, Bencés, Pannonhalma, 2003.

³¹ *Az elmélet elmélete*, Kijárat, Budapest, 2009, 19.

elfoglalva, „hogy megfeleljen az *up to date*-nek tekintett elvárásoknak, némileg önélvező módon eltekintett attól, hogy mi is a tárgya. [...] A modern elmélet sok esetben csak magát ünnepli, és semmiképpen sem tiszteli tárgyát, amit pedig hivatott lenne megérteni.” Amit pedig meg kell értenie, az éppen az, hogy „a tárgy kimeríthetetlenége teljesen mást jelent, mint a végtelenségig magát bővítő és kiterjesztő elmélete”.³² A műalkotásnak mint jelnek nem azért nincs jelentése, mert hősiesen híján van annak vagy mert folytonosan maga ássa alá saját értelemalkotását, hanem azért, mert ami az olvasás mint felismerés vagy szemlélés – Bacsó maga a görög *theorein* arisztotelészi és heideggeri tapasztalatára utal itt, szemben a teória bevett modern értelmezésével – során feltárul, és ami egész létünket megrendíti, nem tárgyiasítható. A művészet tapasztalata „lényege szerint magába foglalja az igazra történő kipillantást”.³³ A kint és a bent, az innen és a túl, a jel és a jelentés alternatívája hamis alternatíva: a műalkotás anélkül jel, amely lényegénél fogva túlmutat önmagán, hogy evidens jelentéseket és válaszokat nyújtana, és éppen és kizárólag annyiban mutat túl önmagán, amennyiben teljes egészéként és teljes erejével ragyog fel előttünk a maga jel-valóságában. Nem jelentést és igazságot sajtolunk ki belőle, de találkozunk vele, és – jó esetben – nem „esztétikai” lényként találkozunk vele, hanem belépünk, Rilke szavával, a szöveg és egyáltalán a látható által megnyitott „Sehol”-ba és „Nyitottba”,³⁴ és szemlélésünk, amely már végképp nincs tekintettel a műre és a szövegre, hanem azt fürkészzi, ami a láthatón túl nyílik meg, életté válik bennünk.

A műalkotás eredete mint a múlt század esztétikai főműve nem volt más, mint Heidegger – összességében hiábavalónak bizonyult – kísérlete arra, hogy felfüggesse az esztétikai gondolkodás önmagába zártágát, és visszaszerezze a műalkotás elemi világ- és valóságvonatkozását. „*A műalkotás eredete* tanulmány egésze tudatosan, ám kimondatlanul, a lét lényegére irányuló kérdés útját járja. Annak fontolóra vétele, hogy mi is a művészet, teljességgel és döntően csakis a létre irányuló kérdés felől határozható meg.”³⁵ Nem csoda, hogy a művészetelméletként felfogott esztétika Heideggernél szinte csak szitokszóként szerepel – már ha érdemes egyáltalán szót vesztegetni rá. Az esztétika, mondja Heidegger, azon a nyelven beszél, „amely a lényeges dolgokat soha nem veszi szigorúan, mivel attól tart, szigorúan venni végül is azt jelentené: gondolkodni”.³⁶ Tudni a művészetéről, tudni, mi az, hogy műalkotás, költészet, irodalom, tulajdonképpen éppen annyit tesz: lemondani az esztétikáról és a különféle művészeteóriákról. Amiről az esztétikai tudat kritikája vagy „az esztétikán kívüli esztétika”³⁷ megteremtése kapcsán szó van, az nemcsak a mű természetes, akár metafizikainak és teológainak is nevezhető világ- és létvonatkozására való rámutatás a jelentések és igazságok ideológiai rögzítésének leghalványabb akarata és vágya nélkül, hanem egyúttal az újjászületésre, az elveszettségre, a megrészegültségre való emberi, túlságosan is emberi képesség újraeltanulása, a pusztá intellektuális tevékenységként értett szövegelemzés helyett a teljes észlelés világába visszailllesztett olvasás újrafelfedezése.

Nem erről beszélt-e már, mintegy százötven évvel ezelőtt, Nietzsche is, arról a kulturális folyamatról, amely az embereket „merő absztraktumokká és árnyakká változtatta: senki sem kockáztatja többé saját személyét, hanem művelt embernek álcázza magát, tudósnak, költőnek, politikusnak”³⁸. „Aki ott akar rögtön megérteni, kiszámítani, felfogni, ahol hosszan tartó megrendültségben kellene az érthetlent fenségesként őriznie, azt lehet értelmesnek nevezni, ám csak abban az értelemben, ahogy Schiller szól az értők értel-

³² Uo., 13. és 8.

³³ Uo., 15.

³⁴ Lásd R. Guardini: *Sehol világ, csak belül*, Új Ember, Budapest, 2003, 240.

³⁵ *Rejtektutak*, Osiris, Budapest, 2006, 67.

³⁶ Uo., 63.

³⁷ Vö. W. Welsch: *Ästhetik außerhalb der Ästhetik. Für eine neue Form der Disziplin*. In: *Grenzgänge der Ästhetik*, Reclam, Stuttgart, 1996.

méről: olyasmit nem lát, amit egy gyermek meglát, olyasmit nem hall, amit egy gyermek meghall; és ez az olyasmi éppen a legfontosabb: mivel épp ezt nem érti, megértése gyermekibb a gyermekinél és együgyűbb az együgyűségénél – pergamen arcvonásainak ravasz redői és ujjainak virtuóz gyakorlottsága ellenére, amivel a bonyolultat kibogozza.” A műveltségről és az objektivitásról van szó, amelynek „szorongva bújócskázó konvenciója és álarcosbálja helyébe” a művészetnek és a vallásnak kell állnia, „hogy közösen vessék meg egy olyan kultúra alapját, amely igaz szükségleteknek felel meg, és amely a mai általános műveltségtől eltérően nem arra tanít, hogy hazudjunk magunknak e szükségletek felől s így váljunk két lábon járó hazugsággá”.³⁸

Ha egyetlen könyvet sem venne a kezébe, az ember alighanem akkor is lényegénél fogva „olvasó” lény volna, aki nem azért olvas, hogy felismerjen valamit, hanem azért, mert lényegénél fogva felismerő, értő, szemlélő lény, akinek szüksége van arra, hogy mindig újra elsajátítsa azt, ami tud, és mindig újra megtanulja akarni azt, amit akar. Illich erre hívja fel a figyelmet, amikor felidézi a 12. századi Ágoston-rendi szerzetes, Hugó kijelentését: „Principium ergo doctrinae est in lectione, consummatio in meditatione.” „A tanulás alapja az olvasás, kiteljesedése a meditáció.” Az olvasás mindenekelőtt a szöveg szó szerinti értelméből indul ki: az olvasó a könyv betűire és egyáltalán a benne található történetre, tanításra szögezi a tekintetét. Erre következik az a felismerés, hogy a könyv nem pusztán önmaga, hanem láthatóvá tesz valamit önmagán túl; a „betűvetés” tudománya szómagok elszórása, amelyek szárba szökkenhetnek, az olvasás pedig valóságos utazás, kaland és zarándoklat, amelyben a *pagina*, vagyis az oldal, mely eredeti jelentése szerint nem más, mint „szőlőskert” vagy „lugas”, ahhoz a paradicsomi állapothoz vezet el, amelyet maga Hugó, a középkori hagyománynak megfelelően, „kertként” képzel el. A latin *legere* szó eredeti jelentése szerint testi aktivitást jelent, és annyit tesz: „összegyűjteni, learatni, szüretelni”. Belépve a könyv gazdag termésű „szőlőskertjébe”, az olvasó „összegyűjti” és „leszüreteli” azt a „gyümölcsöt”, „táplálékot”, amire szüksége lehet ahhoz a lelki „zarándoklathoz”, amit a meditáció mint az igazság kertjében végbemenő szabad kószálás jelent. A *studium* éppen ennek a kettőnek, a *lecti*ónak és a *meditati*ónak az egységét jelenti; semmiképpen nem egy adott helyhez és időhöz köthető intellektuális tevékenységet, hanem az egész embert érintő és mozgásba hozó életformát, amely az élet minden területét és idejét meghatározza.³⁹

Az *anagnószisz* görög értelmé ugyanerről regél: nemcsak arról, hogy az olvasás, legalábbis a nagy filozófiai, vallásos és irodalmi művek olvasása, mindig egyben felismerés is, hogy a mű feltétlenül túlmutat műveltségünkön, felkészültségünkön, kérdéseinken, határainkon, tudásainkon, és hogy, emberként, éppen önmagán túlmutató jellege miatt veszünk a kezünkbe egyáltalán egy könyvet, azért, hogy egy pillanatra mintegy a látható túloldalára helyezzen minket, hanem arról is, hogy létünk, felismerő, egyszerre emlékező és belefeledkező eszmélődésünk maga is szüntelen olvasás, méghozzá annak a roppant könyvnek az olvasása, amelyet léleknek és világnak nevezünk. „A természet nem egyszerűen olyan, mint egy könyv: maga a természet könyv, az ember alkototta könyv pedig ennek analógiája. Az ember által készített könyv olvasása bábáskodás. Az olvasás szomatikus, fizikai aktus, vajúdas körüli tevékeny részvétel: jelenlét az értelem világra jötténél, amely mindazokból a dolgokból megszületik, melyekkel a zarándok a lapokon találkozik.”⁴⁰

³⁸ Korszerűtlen elmélkedések, Atlantisz, Budapest, 2004, 126–127.

³⁹ A szöveg szőlőskertjében, 95–118, illetve 159.

⁴⁰ Uo., 215.